

De Wageningse berg

De cultuurhistorische waarde van het voetbalstadion

Nederland kent ruim 60.000 rijksmonumenten en zo'n 40.000 gemeentelijke monumenten. Het merendeel van de objecten valt in de categorie 'woonhuis'. Van de waardevolle objecten die onze cultuurgeschiedenis kenmerken is slechts een heel klein aantal gerelateerd aan recreatie en vrije tijd. Sportgebouwen zijn nog zeldzamer. En dat terwijl de sportieve ontwikkeling van Nederland een belangrijke invloed heeft gehad op onze maatschappelijke ontwikkeling, en grote groepen burgers in een sportgebouw of op een sportcomplex een deel van hun leven hebben doorgebracht. Dit onderzoek is een beperkt tijdsbestek tot stand gebracht. Het is een beknopte benchmark naar de overgebleven, monumentale sportgebouwen in Nederland, in het bijzonder de objecten gerelateerd aan het (betaald) voetbal.

De sportcultuur

Halverwege de 19de eeuw vindt vanuit Groot Brittannië de verspreiding van de moderne sportcultuur plaats. Met name gereguleerde balsporten als tennis, voetbal, rugby en hockey krijgen een plek in de hedendaagse samenleving. In 1896 werden de Olympische Spelen opnieuw geïntroduceerd. Hiertoe werden in Athene nieuwe sportaccommodaties gebouwd. Vanaf begin 20ste eeuw komt door Duitse invloed de aandacht voor sporten als turnen en gymnastiek naar voren. Deze laatste vorm van oefeningen vonden hun plek ook in het regulier onderwijs. Vanaf dezelfde periode verspreidden ook Amerikaanse sporten zich over de wereld. Na volleybal en basketbal kwamen na de Tweede Wereldoorlog sporten als surfen, triatlon en golf in de zwang. Tenslotte kwamen uit Japan diverse Aziatische vechtsporten in de mode, waarvan sommigen een Olympische status kregen.

Georganiseerde vormen van ontspanning en recreatie waren in de 19de eeuw voorbehouden aan de rijke elite. De lagere klasse ontbrak het simpelweg aan tijd en geld om zich hiermee bezig te houden. Met het toenemen van vrije tijd ontstaat ook de mogelijkheid voor collectieve ontspanning. In het verzuilde Nederland ontstaan verschillende sportbonden, die zich inzetten voor het stimuleren van de sportbeoefening. In de dertiger jaren van de twintigste eeuw wordt sport ook gebruikt als middel om politieke ideologieën over te dragen.

De voetbalsport

Voetbal is het product van het Engelse *public school* systeem. Daar groeide het aanvankelijk chaotische spel uit tot een georganiseerde sport en het waren onderwijzers en voormalige leerlingen van die scholen die in de 19e eeuw ijverden voor het standaardiseren van de spelregels, culminerend in de oprichting van de Football Association in 1863. Aanvankelijk wordt deze in groepsverband beoefend door de lagere klassen van de bevolking. In 1890/1891 starten de eerste officiële competities van de Nederlandse Voetbal- en Atletiekbond, de voorloper van de KNVB. In 1896 wordt de Eerste Klasse Oost gestart. Dan verspreid zich het voetbal naar het oosten van Nederland. In de periode 1914-1918 neemt de voetbalsport een hoge vlucht, omdat de Nederlandse Voetbal Bond het leger van materiaal voorziet. Zo ontstaan wedstrijden tussen de geleverden in garnizoensplaatsen tegen de plaatselijke bevolking. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1954, wordt betaling toegestaan. Met 56 clubs in 4 klassen gaat het betaald voetbal van start. Enkele jaren later, in 1956, start de opzet van betaald voetbal met Divisies.

Sportaccomodaties

Voor het sporten werden al dan niet permanente sportaccommodaties aangelegd of gebouwd. Over de ontwikkeling van sportgebouwen en -accommodaties is beperkt literatuur verschenen. Opvallend is dat in het buitenland is de aandacht voor historische sportaccommodaties groter is dan in Nederland. Wellicht heeft dit te maken met de omloopsnelheid van het sportgebouw. In ons land werden sportgebouwen eerder gesloopt en vervangen door nieuwbouw dan in de ons omringende landen. Door het intensieve ruimtegebruik worden leegstaande sportcomplexen direct herontwikkeld. In andere landen blijven leegstaande stadions en andere gebouwen vaak jarenlang ongebruikt staan, waardoor de kans op restauratie en herbestemming ook weer toeneemt.

Restanten van het stadion van Turijn, Italië.

Het voormalige zwembad van Roubaix (Noord-Frankrijk) is herbestemd tot museum voor beeldende kunst.

Historische sportaccommodaties in Nederland

Het aantal historische, beschermde sportaccommodaties in Nederland is bijna op één hand te tellen. Bij particuliere woningen is in een aantal gevallen een tennisbaan mee beschermd, inclusief de kleedruimten. Vanwege de aard en het karakter betreft dit vaak onderdelen op particuliere historische buitenplaatsen en bij villa's.

Van de publieke sportvoorzieningen valt een aantal historische zwembaden valt onder Rijksbescherming in het kader van de Monumentenwet 1988. Een belangrijk voorbeeld van een overdekt zwembad is het Zuiderbad in Amsterdam van architect Ingenohl, oorspronkelijk gebouwd in 1897 als een school waar men kon leren fietsen en als zwembad in gebruik genomen in 1912. Een ander voorbeeld is het functionalistische Sportfondsenbad in het Haarlemse Frederikspark, een ontwerp van architect van Loghem.

Openluchtwembaden zijn vaak gebouwd rond natuurwater. Het Zwembad in Hilversum van architect Dudok bestaat niet meer, maar het openluchtwembad in Zwolle uit 1928, een ontwerp van architect Wiebenga, werd zorgvuldig hersteld. Toch dreigde dit bad bijna te worden gesloopt.

Eenzelfde lot dreigde ook voor het strandbad in Winterswijk, dat in 2004 wegens geldgebrek werd gesloten en ook de vergetelheid dreigde in te gaan. Het is dankzij de inzet van de plaatselijke burgerij en een daarop volgende politieke revolutie binnen de gemeente gerestaureerd en in 2011 heropend. Of dit ooit zal gebeuren bij zwembad Beekhuizen in Velp, een na-oorlogs openluchtwembad, valt nog te bezien.

Het Zuiderbad Amsterdam, interieur

Strandbad Winterswijk na restauratie

Het overwoekerde zwembad Beekhuizen in Velp

Voor zeilen en roeien werden clubgebouwen neergezet, bijvoorbeeld in de Amsterdamse Amstel, maar ook langs de Vecht bij Weesp en op andere locaties met open water bij de stad.

In de crisisjaren eind jaren '20 werden grotere publieke sportvoorzieningen aangelegd, zoals het Amsterdamse Bosch en het Zuiderpark in Den Haag. De historische waarden van deze gebieden is door diverse steden zelf ook erkend, wat zich uit in een specifiek beheersplan.

Sporthallen werden pas op grote schaal na de Tweede Wereldoorlog gebouwd. Een zeldzaam vooroorlogs voorbeeld is de Amsterdamse Apollohal uit 1935, een ontwerp van architect Boeken.

Vaak zijn sportcomplexen bij inventarisaties door gemeenten over het hoofd gezien. Zo kon in Assen in 2006 nog een zeldzame sporttribune worden gesloopt. In Velp ligt een zwembad te wachten op herontwikkeling, in Weert een bijzonder sportcomplex. Maar in Heemstede werd het houten clubgebouw, de kantine van de voetbalvereniging Racing Club Heemstede, na herkenning door de leden en met inzet van fondsen enkele jaren terug fraai gerestaureerd. Het gebouwtje uit de dertiger jaren is het oudst herkenbare stukje geschiedenis van de amateurclub op het terrein van de vereniging. Clubgebouwen werden overigens vanwege hun fraaie vormgeving vaker al beschermd. Voorbeelden zijn de gebouwen van zeil- en roeiverenigingen, zoals het Clubgebouw van de Koninklijke Roei- en zeilvereniging de Maas in Rotterdam uit 1909.

Het clubgebouw van de voetbalvereniging Racing Club Heemstede

Tribunes en stadions

De eerste sporttribunes in ons land werden gebouwd bij wielrenbanen en renbanen voor de paardensport. Door de winsten die daar werden geboekt kon men fraai vormgegeven faciliteiten bouwen. Hét Nederlandse voorbeeld hiervan is de tribune van de voormalige drafbaan in Hilversum, een ontwerp van architect Dudok.

De gerestaureerde tribune van de voormalige drafbaan in Hilversum

De eerste voetbaltribune in ons land werd gebouwd in Enschede in 1903. Het eerste stadion in Nederland werd gebouwd in 1914 in Amsterdam. Het telde 16.000 staanplaatsen en 8700 zitplaatsen. In het ontwerp van architect Elte konden verschillende soorten sport worden beoefend.

In 1916 kreeg Sparta als eerste voetbalclub een stadion met stenen tribunes. Dit gebouw kreeg de bijnaam 'Het Kasteel'. De eerste volledig vrijdragende kapconstructie werd in 1930 in Alkmaar gebouwd. Deze laatste bestaat niet meer door sloop van het stadion.

De oudste nog bestaande tribune van ons land voor voetbal staat aan langs het amateurveld van Heracles in Almelo. Het Engelse ontwerp dateert uit 1924 en is pas vorig jaar aangewezen als rijksmonument. Het geeft aan dat dergelijke objecten zijn 'vergeten' bij de inventarisatie en selectie in het kader van MIP/MSP en gemeentelijke beschermingsprojecten.

Almelo: Deze 'vergeten' tribune uit 1924 is pas in 2011 op de monumentenlijst geplaatst.

In Apeldoorn staat een soortgelijke houten tribune van AGOVV (Allen Gezamenlijk Oefenen Voert Verder, ofwel tot 1919 de Apeldoornse Geheel Onthouders Voetbal Vereniging). Deze tribune stamt uit 1925 en is voorzien van nieuwe zetels.

Apeldoorn: de tribune van AGOVV lijkt op die in Almelo, maar heeft moderne zitplaatsen.

Soms vonden voetbalclubs met andere sportverenigingen een gezamenlijke plek op een sportcomplex. Dit is het geval in Sneek, waar de tribune van architect Jan de Kok werd gerestaureerd in 1992.

Sneek: sporttribune uit 1928.

Een ander voorbeeld is de Vereniging Sportpark Reeweg, waar naast amateurvoetbalclubs ook atletieksporten werden beoefend. In 1933 werd in opdracht van de voetbalvereniging O.D.S. (Oefening Doet Slagen) een overdekte tribune aan het hoofdveld van het sportveldencomplex gebouwd. N.V. Aannemersmaatschappij Groeneveld uit Dordrecht leverde het ontwerp en bouwde de tribune, die in baksteen en beton werd uitgevoerd in een expressionistische, aan de Amsterdamse School verwante bouwstijl. In de onderbouw bevinden zich kleedkamers, een kantine en een aantal andere ruimtes. De tribune is de enige in Nederland met een met pannen gedekt schilddak en thans een beschermd rijksmonument.

Sporttribune aan de Reeweg in Dordrecht

Het behoud van complete historische stadions is wellicht nog een lastiger discussie dan het behoud van een enkele tribune. Zo had het architectonisch en cultuurhistorisch zeer waardevolle Olympisch Stadion van Architect Wils er bijna niet meer gestaan. In 1987 wilde de gemeente Amsterdam het stadion slopen en woningen op het terrein te bouwen. Dankzij de inventarisatie en aanwijzing door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd het historische gebouw beschermd. Het zou echter tot 1996 duren eer er een reddingsplan ten uitvoer werd gebracht. Drie Amsterdammers voerden de strijd aan voor het bijeenbrengen van de 23 miljoen euro die de restauratie kostte. Nu is het Olympisch Stadion opnieuw een baken in Amsterdam-Zuid, en is het ondenkbaar dat dit complex verdwenen zou zijn...

Olympisch Stadion Amsterdam na restauratie.

Bij voetbalstadions geldt dat er altijd sprake is van veel emotie, indien een stadion wordt afgebroken. Immers, op het veld werden verliezen geleden en overwinningen behaald, speelden grootheden tegen elkaar, en bovenal: deelde het toekomstige publiek een gemeenschappelijke emotie.

Veel oudere Amsterdammers zijn nog steeds niet over de sloop van hun eigen Ajax stadion De Meer heen. De Arena vinden zij maar niks. Logisch: in het oude stadion 'rook je de geschiedenis', in de Arena moet die nog worden geschreven.

Een discussie met dezelfde emoties speelt thans bij de ontwikkeling van plannen voor sloop dan wel de verbouwing van De Kuip (Stadion Feijenoord) in Rotterdam. Sloop en nieuwbouw van het vanaf 1934 gebouwde object lijkt in deze tijd geen haalbare optie, verbouwing betekent in ieder geval dat sfeer en karakter én de locatie bewaard kunnen blijven. Voor de fan de club is dat heel wat waard.

Inmiddels zijn veel stadions in ons land vernieuwd, en werd daarmee de tastbare herinnering aan de oudere voetbalhistorie in ons land uitgewist.

Bij een zeer beperkt aantal locaties zijn oudere voorzieningen bewaard gebleven. Een interessant voorbeeld in Amersfoort zijn de oude kassahokjes op sportpark Birkhoven, in de schaduw van het huidige Hockey-clubgebouw. Ook in Valkenswaard aan de Leenderweg zijn nog twee kassahokjes bewaard gebleven. Een kassahuisje aan de Laan van Rijnwijk in Zeist is nu in gebruik als schuur. De oude kassahuisjes van ADO moeten verdwijnen. Hiervoor is een aantal jaren geleden al een sponsoractie op touw gezet.

De voormalige kassahuisjes van ADO zijn de laatste restanten van het oude stadion.

Na-oorlogse sportaccommodaties

In de Tweede Wereldoorlog worden vele steden in ons land getroffen door vernieling. Na de Tweede Wereldoorlog wordt direct een begin gemaakt met de Wederopbouw. Deze periode eindigt in de architectuurgeschiedenis in 1965, wanneer de meeste grote bouwprojecten in dit kader zijn beëindigd.

Ook vele sportvoorzieningen worden in de periode van de Wederopbouw opnieuw opgetrokken, of er verrijzen nieuwe complexen volgens nieuwe inzichten. Een belangrijk voorbeeld hiervan, dat zich in zeer vervallen staat bevindt, is sportcomplex De Ligtenberg in Weert. Dit complex dat vanaf 1954 werd opgetrokken kent invloeden van de Franse architect Le Corbusier.

Zoals eerder vermeld werden na de Tweede Wereldoorlog ook vele binnenaccommodaties gebouwd. Een bekend voorbeeld, dat ook voor andere activiteiten wordt gebruikt, is portcomplex Ahoy in Rotterdam. Talrijk zijn ook de verschillende sporthallen, waarvan een aantal bijzondere thans met sloop wordt bedreigd, zoals in Breda.

Het vervallen openluchttheater als een onderdeel van De Ligtenberg in Weert.

Het Sportcentrum in Breda.

Vanwege de invoer van het betaald voetbal in 1954 worden op diverse plaatsen nieuwe tribunes gebouwd. Velen zijn inmiddels gesloopt, een aantal resteert in al dan niet gave toestand. Voorbeelden hiervan zijn de overdekte zittribune van Rozenoord in Bergen op Zoom, nu in gebruik door atletiekvereniging SPADO. Een ander voorbeeld is de zittribune van baronie in Breda op sportpark de Blauwe Kei.

Een vernieuwend type tribune wordt opgericht in Delft bij DHC. Deze kolomvrije tribune van het Elascosysteem staat nog op het gemeentelijk sportpark Brasserade. Op veel andere locaties gaan velden en tribunes verloren, zoals in den Haag, Den Bosch, Deventer, Kerkrade en Doetinchem. In Geleen is een gedenksteen geplaatst op de plek van het oude stadion.

Tot slot is vermeldenswaardig het complex van de KNVB in Woudenberg. Dit complex werd ontworpen door de Rotterdamse architect Hugh Maaskant met het bureau Van Dommelen, Kroos en Senf. 'In een bosrijke omgeving zijn een sporthal en diverse paviljoens zorgvuldig in het landschap ingepast. De sporthal heeft een staalconstructie, verpakt in een abstracte compositie van gesloten wanden van mangaansteen en glasstroken. Een onderbouw bevat kleedruimtes en de medische

dienst en overbruggt een niveauverschil van 3 meter. Het recreatiepaviljoen biedt een fraaie wisselwerking tussen binnen- en buitenruimte, omdat de vier grote betonnen spanten onafhankelijk van de wanden zijn geplaatst.'

De functionalistische gebouwen van de KNVB in Zeist, gebouwd in 1965.

Accommodaties in Gelderland

Ook in Gelderland werd na de Tweede Wereldoorlog flink gebouwd. Gelderse steden en dorpen waren zwaar getroffen door bombardementen. De historische binnensteden van Nijmegen, Arnhem en ook Wageningen werden bijna geheel opnieuw ontworpen en opgetrokken.

In Arnhem vonden nieuwe functies in de natuur een plek. Het Bio-vakantieoord en Sportcentrum Papendal werden beiden nieuw gerealiseerd. Bij Papendal is er geen sprake meer van een beschermenswaardige historische aanleg, het Bio-vakantieoord daarentegen, met onder meer een kunstwerk van Karel Appel, staat hoog op de ranglijst om als beschermd complex te worden aangemerkt. Ook aan de Rijnhal kan inmiddels een zekere architectuurhistorische- en cultuurhistorische waarde worden toegekend.

De provincie Gelderland is dun bezaaid met historische sportaccommodaties. De voormalige Wielerbaan in Apeldoorn, daterend uit 1950 en een voor ons land unieke buitenaccommodatie, werd in de jaren '80 als bijzonder geïnventariseerd in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project, maar in de jaren '90 gesloopt. Op deze locatie bevinden zich thans woningen.

De transformatie van de Apeldoornse Wielerbaan vond plaats in de jaren '90.

Het eerder genoemde strandbad in Winterswijk, dateert van voor de Tweede Wereldoorlog en is inmiddels gerestaureerd. Ook in Zelhem bevindt zich nog een zwembadhuisje, gebouwd in 1928. Het na-oorlogse openluchtzwembad Beekhuizen in Velp bestaat nog steeds, maar bevindt zich in een ruïneuze staat. De gemeente Rheden ziet echter wel de cultuurhistorische waarde in van dit complex.

Op voetbalgebied kent Gelderland anno 2012 slechts de monumentale historische zittribune van AGOVV in Apeldoorn, hierboven reeds genoemd. Het stadion van Vitesse in Arnhem in de wijk Nieuw Monnikenhuize, daterend uit 1950, is gesloopt en vervangen voor het Gelredome, dat werd geopend in 1998. De capaciteit van het stadion verdubbelde daarmee van 13.500 personen naar 26.600 personen. Op de oude locatie bevindt zich nu een nieuwe woonwijk. De Goffert in Nijmegen werd gesloopt en herbouwd binnen de wal van het oude stadion. In 2004 werd een klok teruggeplaatst als herinnering aan het oude stadion. De Vijverberg in Doetinchem werd in fases verbouwd. De voetbaltempel van de Achterhoek en Liemers werd op 4 september 1954 in gebruik genomen met een wedstrijd tegen Fortuna '54, waar de nationale voetbaltrots Frans de Munck onder de lat stond.

Ten slotte is er het historische voetbalcomplex van Wageningen: stadion De Wageningse Berg. Dit complex wacht op een zorgvuldige restauratie en een goede herbestemming.

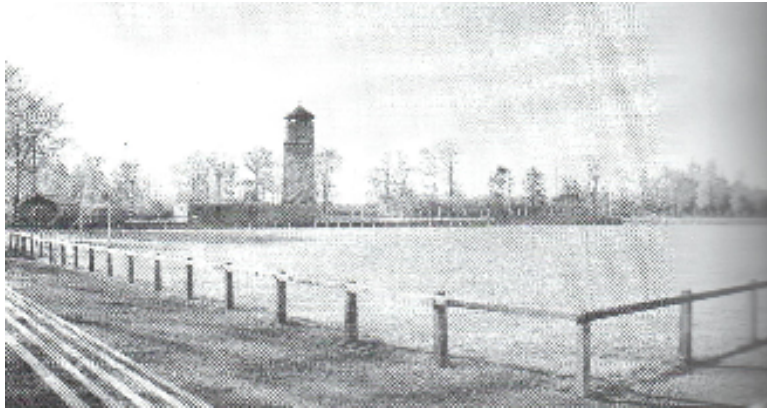
Stadion de Wageningse berg: De schouwburg van de gewone man

'In Wageningen kregen de studenten altijd alles, bij het voetbal kon de gewone man zijn ei kwijt', zo luidt de uitspraak van de 'gewone' Wageninger. Eind 19de eeuw werden er op het plateau aan de oostkant van Wageningen al sportwedstrijden georganiseerd. Ontstaan als locatie voor concours hippique is de locatie vooral bekend vanwege de Wageningse Voetbalvereniging 'Wageningen', later FC Wageningen. De club speelde er tussen 1911 en 1918 en vanaf 1925 tot 1992. In 1911 huurt W.V.V. Wageningen voor het eerst het sportterrein op de Wageningse Berg van E.H. van Duijkeren, eigenaar van het nabijgelegen hotel 'De Wageningse Berg'. Aan de westkant van het terrein staat rond 1900 een houten tribune voor ongeveer vierhonderd personen, ontworpen en gebouwd door de firma Van Wijngaarde en Co. uit Weesp. Aan dezelfde kant staat in dezelfde stijl een directiekantoor en naast de tribune een consumptietent. Om het terrein was een twee meter hoge schutting geplaatst, met daar omheen prachtig hoge bomen.

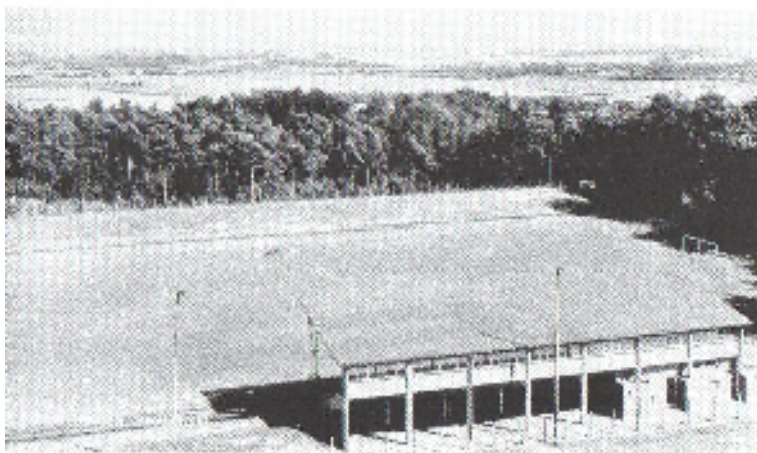
De oude tribune en de in 1944 verwoeste watertoren.

In de zomer van 1918 loopt het contract met W.V.V. Wageningen af en wordt het niet verlengd door de hoteleigenaar. Wageningen wijkt uit naar het voormalige G.V.C.-terrein aan de Capelleveenselaan. In 1921 wordt dit terrein door het Rijk opgeëist. Het bestuur slaagt er met veel moeite in voor drie jaar de beschikking te krijgen over een terrein op Rutgerskruis, aan de Haarweg. In 1925 loopt ook dit huurcontract af en keert men weer terug op de Wageningse Berg waar het tot het faillissement van de club blijft voetballen. De openingswedstrijd van de Eersteklasser wordt gespeeld op 20 september 1925 tussen Wageningen en EDO uit Haarlem. Haarlem wint met 3-1. Vanaf februari 1940 wordt het van de gemeente gehuurd en de laatste tien jaar geeft de gemeente het stadion om niet in bruikleen.

Het heropende stadion, omstreeks 1950. Op de achtergrond de herbouwde watertoren.

Door oorlogshandelingen wordt het stadion, maar ook de nabijgelegen watertoren, verwoest. In 1949 wordt het stadion heropend. In 1954 wordt de nieuwe, overdekte zittribune met 800 plaatsen geopend. Deze ontwikkeling heeft te maken met de al eerder beschreven invoering van het betaald voetbal. De tribune is aanvankelijk aan de onderzijde open, deze wordt later voorzien van kleedruimten. Ook komt er een ontspanningsruimte voor spelers, een bestuurskamer en een clubkantoor. Begin jaren '80 wordt de tribune aan een zijde vergroot met onoverdekte zitplaatsen.

Het stadion met de tribune gezien vanaf de watertoren, midden jaren '50.

Wageningen speelt afwisselend in de eerste en tweede divisie. In 1974 promoveren de groen-witten echter naar de eredivisie. In dat jaar wordt een overdekte statribune gebouwd aan de overzijde van de eerste tribune. De best bezochte wedstrijd is die tegen Fijenoord: dan trekt het stadion 15.500 bezoekers. Maar als de tribune een jaar later wordt opgeleverd is FC Wageningen al weer gedegradeerd. In 1980 speelt de club nogmaals in de hoogste divisie. Dan worden ook de door de KNVB verplichte lichtmasten geplaatst, voor een bedrag van 640.000 gulden. Na dat seizoen degraadeert de club opnieuw. Financieel gaat het steeds slechter en in 1992 is FC Wageningen failliet.

Met de presentatie van het boek over het stadion, in 2001, worden veel herinneringen opgehaald aan een roemruchte voetbalperiode. Dan lijkt het er nog op dat het stadion, net als zoveel andere, zal worden gesloopt. Met de oprichting van een Stichting in 2004 keren de kansen op behoud. Er zijn echter ook andere ideeën, die zich richten op natuurontwikkeling. De plannen voor herbestemming met een functie in de sport-medische hoek winnen echter terrein. En terecht. De Wageningse Berg is een begrip in de Nederlandse voetbalwereld, niet alleen vanwege de mooie ligging, maar ook als een voor tegenstanders bijna onneembare vesting. En hoewel FC Wageningen niet meer bestaat, is er voldoende voetbalhistorie om op deze plek te koesteren. Zeker nu duidelijk is dat op veel andere locaties, met name in Gelderland, er nauwelijks of geen overblijfselen van de eerste schreden op het gebied van betaald voetbal bewaard zijn gebleven.

De watertoren

Watertorens werden mogelijk gebouwd op de hoogste locaties in het landschap. De Wageningse toren is opvallend door haar vormgeving met de steunberen, de functie van uitkijktoren en de detailleringen en materiaalgebruik als het koperen dak. Het is een ontwerp van architect Th. K.J. Koch en de toren werd opgeleverd in 1948. Door haar ligging heeft de toren een hoogte van 'slechts' 30 meter. De inhoud van het waterreservoir bedraagt 130 m³. De toren is gebouwd op de plek van een voorganger uit 1898, een ontwerp van architect Roelof Kuipers. Deze toren werd verwoest in 1944.

De na de Tweede Wereldoorlog herbouwde watertoren.

Conclusie

De Wageningse berg is een unieke voormalige locatie waar betaald voetbal werd gespeeld. Uniek omdat de overblijfselen, te weten het veld en de tribune uit 1954, in ongeschonden staat bewaard zijn gebleven. In die zin is er sprake van een hoge zeldzaamheidswaarde, zeker ook in Gelderland. Uniek is het voormalige stadion ook, omdat de locatie door zijn ligging op het plateau niet is te vergelijken met andere locaties voor betaald voetbal. In die zin is er sprake van een situationele waarde. De relatie met hotel De Wageningse Berg, in de rol van de eerste eigenaar en verhuurder van het terrein, speelt een cultuurhistorische rol. De cultuurhistorische waarde van het stadion zelf is in voorgaand hoofdstuk duidelijk gemaakt. Voorts is er een bijzondere relatie met de natuur, vanwege de ligging aan de rand van de Veluwezoom. Ten slotte is er sprake van een hoge ensemblewaarde vanwege de na de Tweede Wereldoorlog herbouwde watertoren.

In relatie met het stadion en de nieuwbouw van Hotel de Wageningse berg liggen er grote kansen deze cultuur- en architectuurhistorisch waardevolle locatie te behouden en her te bestemmen, waarbij 'De schouwburg van de gewone man' een unieke plek kan vormen in Gelderland waar de voetbalhistorie ook echt beleefd kan worden.

Karel Loeff, architectuurhistoricus

Laren, juni 2012

Voornaamste bronnen en literatuur:

Marije de Korte, Sportaccommodaties. Categoriiaal onderzoek wederopbouw 1940-1965, Zeist 2005

Rien van den Bor & Arjan Molenaar, De Onneembare Vesting. Betaald voetbal op de Wageningse Berg 1954-1992, Wageningen 2001

Walter Knoop, Architectuur en Stedenbouw in Gelderland, Zwolle/Zeist 1995

Freek Mulder, Let me entertain you: de transformatie van het Nederlandse stadion, Nijmegen 2007

Ferry Reurink, Het stadioncomplex: Alle terreinen waar in Nederland betaald voetbal is gespeeld, Amsterdam/Antwerpen 2007

D.A. Hierck, M.L. de Korte, L. Prins en P.J. Timmer, Cultuurhistorische Verkenning De Lichtenberg, Weert, Zeist 2005

www.monumentaletribune.nl (tribune Almelo)

www.openluchtbad-zwolle.nl (historie openluchtbad Zwolle)

<http://www.behouddelichtenberg.nl> (De Lichtenberg Weert)

Diverse Rijksomschrijvingen, www.cultureelerfgoed.nl

www.architectuurgids.nl (overzicht van diverse architectonisch interessante sportaccommodaties)